

NEHCÜ'L-FERADİSİN DİL HUSÜSİYETLERİ

II

ALİ FEHMİ KARAMANLIOĞLU

IV. ŞEKİL HUSÜSİYETLERİ

A. İsim

1. Çokluk :

Cokluk eki *-lar*, *-ler*'dir.

Türkçe kelimelerde : *arslanlar* 15/9, *erenler* 27/15, 28/5 v. b., *otlar* 5/12, *teveler* 41/7, 42/10, 42/10

Yabancı kelimelerde kullanımı türkçe sözlerden farklıdır (*alımlar* 2/6, *arıablар* 17/4, *bаčzilar* 39/8, 46/15). Ancak metinde yabancı kelimelerin kendi çokluk şekilleri de kullanılmıştır : *‘Uləma ve məşayiḥ akvalidin žəmm kıldıq* 2/11, *Ebu Békər’niň közindən ‘aqraqat ve kątaraqt yaş ağaç* 21/8, *mäkamat u kəramat içinde* 36/12

Bâzan da yabancı kelimelerin kendi çokluk şekilleri teklik mânâda alınarak, tekrar sonuna türkçe çokluk eki getirilmiştir : *‘uləmalar* 4/11

2. İyelik ekləri :

1. şahıs teklik : *-m*
adakım 51/8, *ağzım* 25/4, *atım* 26/4, 31/13, *atam* 6/5, 8/13, v. b.

Yardımcı sesi yuvarlaklaşmış olanlar :
‘əmmum 6/3, 49/15, *‘azabum* 18/12, *kəvəmum* 13/3, *eñüm (-de)* 21/2

1. şahıs çokluk : *-miz*, *-miz*
ptlarımız 32/2, *ḥaberimiz* 47/17, *kərindəşimiz* 13/11, *yırlerimiz* 24/4

2. şahıs teklik : *-nğ*
adakınıg 50/14, *‘adətlerinğ* 8/11, *atanğ* 13/16, 14/5 v.b., *oğlunğ* 25/12

Yardımcı sesi yuvarlaklaşmış olanlar :

eyüng (-ni) 42/12, *kərəmənğ* (-din) 38/1, *rəbbüñğ* 43/10, *təcəamuñğ* 28/15

2. şahıs çokluk : *-ñgız*, *-ñgiz*, *-ñguz*, *-ñgüz*
atanñgız 6/4, *cümleñgiz* 29/1, *erenlerinñgiz* 26/13, *‘omrüñğüz* (-ni) 6/4,
uluğluğuñguz (-ni) 51/8

3. şahıs teklik : *-i*, *-i*, *-si*, *-si*

3. şahıs teklik iyelik eki ünsüz ile biten kelimelerde *-i*, *-i*' dir :
adağı 20/15, 20/17, *adəti* 17/10, 40/16, *beyani* 2/13, 2/14, v. b.,
dini 6/5, 7/3, 8/14

Ünlü ile bitenlerde ise *-si*, *-si*'dir.

‘ammesi 13/9, *atası* 4/12, 4/13 v. b., *ayası* 23/7-

3. şahıs çokluk : *-ları*, *-leri*
adakläri 20/16, *akläri* 31/17, *baçzıları* 17/13, 47/10, 49/14,
çerigleri 27/15, *emgekleri* 11/16

3. İsim çekimi :

a. İlgi hâli (genitif)

I. Ekli ilgi hâli : *-niñğ*, *-niñğ*, *-nuñğ*, *nüñğ*.

Gerek ünlü gerek ünsüz ile biten kelimelerde ve iyelik eklerinden sonra ek hep aynıdır.

‘Ali-niñğ 50/16, *düşman-niñğ* 20/11, *hadis-niñğ* 27/8, *iş-niñğ* 7/13,
ağu-nuñğ 34/13, *koy-nuñğ* 22/8, *mülk-nüñğ* 50/3

Iyelik ekli sözlerden sonra :

atınıñğ 4/11, 5/8 v. b., *atasınıñğ* 13/9 v. b.

II. Eksiz ilgi hâli :

Metinde bâzan ilgi hâli eksiz olarak ifade edilmektedir : *nagah*
düşmanlar okı sağ yandın kelür bolsa ol düşman okı mañga tegsün 20/10,
 ... *‘Abdu'l-mu'talib orni maçamı ķayu yır turur tidi erse Peygamber*
‘aleyhi's-selam bildi kim bu kâfirler mékri hilesi turur 14/7

b. Yükleme hâli (akkuzatif)

I. Ekli yükleme hâli :

Metinde iki çeşit yükleme hâli eki geçmektedir. Biri *-ni*, *-ni*, diğerisi
 ise 3. şahıs iyelik ekli sözlerden sonra gelen *-n'* dir.

-ni, *-ni* eki :

Eski türkçede zamirlerden sonra gelen bu ek, metinde zamirlerden
 sonra geldiği gibi, isimlerden sonra da gelmekte ve 3. şahıs iyelik ekl

sözlerde dahi -n'ye nisbetle daha fazla kullanılmaktadır Msl.

ademini 21/3, *bitigni* 48/9, *oğlakını*, 28/11, *ḥatunlarını* 26/2,
yükterni 15/12

İyelik ekli sözlerden sonra :

atamni 34/5, *mülkimni* 42/10, *dinimizni* 27/13, *kılğanımıznı* 11/5,
taṣṭıṅgnı 9/15, *diniṅgıznı* 27/13, *mallarıṅgıznı* 51/8, *aḍağını* 10/11,
21/14, v.b., *cümlesini* 8/9, 8/15, v.b., *ayalarını* 44/10

-n eki :

Bâzı 3. şahıs iyelik ekli sözlerden sonra kullanılmıştır :
atın (*ay-*) 14/9, *cümlesin* (*öltür-*) 34/6, *eliglerin* (*tart-*) 34/1, *yolların* (*bil-*) 23/12

II. Eksiz yükleme hâli :

emgek taḳı ḥorluḳ birgen taṅgrı taṄala turur 50/1, *yalġan söz işitmisi-*
mız yok 17/1, *bir pare süt kemişti* 25/1

c. Verme hâli (datif)

Evvelce de işaret edildiği gibi (bk. I. İmlâ husûsiyetleri, Eklerde yazılış), verme hâli eki umûmiyetle -ka (-ke ?) olup, metinde -ga şekline de rastlanmaktadır. Fakat bu her halde aynı kelimeye bir yerde -ka, başka bir yerde ise -ga ekleyen müstensihe âit bir imlâ husûsiyeti olup, asıl ek burada bu devir metinleri için normal olan -ka ve ince şekli ile -ke olmalıdır. Zaten eserde -ga (-ge ayırt edilememektedir) şekli -ka'ya nisbetle daha azdır ve kullanılışı karışiktır. Msl.

<i>arşlanka</i>	15/13	<i>garǵa</i>	21/2/12/14
<i>aşakka</i>	23/7	<i>koyǵa</i>	22/15, 33/11
<i>ayka</i>	34/15/17	<i>kulǵa</i>	18/16, 46/14
<i>düşmanka</i>	40/9/10 v. b.	<i>tonǵa</i>	8/8, 9/9/11
<i>itke</i>	34/1		
<i>erteke</i>	20/4, 21/1	(<i>ertegे</i> ?)	
<i>künke</i>	3/15, 20/6	(<i>künge</i> ?)	

İyelik eklerinden sonra :

Birinci şahıs teklik iyelik ekinden sonra :

hakkım-ka 51/14, *çüftüm-ke* 28/9, 29/4

İkinci şahıs teklik iyelik ekinden sonra iyelik eki -n̄g ile verme hâli eki birleşerek -n̄ge şeklini almaktadır :

ḥaremüṅge 42/13, *nefsüṅge* 9/16, *rabbüṅge* 9/15, *ümmetiṅge* 10/10

Not: Yalnız kalın ünlü bir misalde iyelik eki ile verme hâli eki

birleşmemiş olarak geçmektedir : *hakkıñgka* 51/15

2. şahıs çokluk iyelik ekinden sonra :

erenleringizke 26/14, *külükleringizke* 15/10

3. şahıs teklik ve çoklukta, Eski Türkçede olduğu gibi verme hâli eki, araya -n- sesi girerek verme hâli ekinin başındaki sesle birleşmestyle -ñga -ñge şeklindedir. Yalnız bir yerde (*adakı-ka* 19/8) böyle olmadığı görülmektedir. Msl.

cemalinäge 24/7, *dininäge* 13/16/17 v. b., *hakkıñga* 27/2
kapıgiñga 42/12, 51/3, *evlerinäge* 24/16, 31/9 v. b., *uluğlarinäge* 45/2

Not: Bu -ñga, -ñge şeklinin yanında buna yakın nisbette -ñga (*adakıñga* 26/6, *ağzinäge* 21/11, 21/12, *canlarinäge* 39/8 vd.) ve bir yerde de -nka (*yaranlarınka* 12/1) şekilleri de geçmektedir. Bu hususta kat'ı bir fikre varmak çok güç ise de, bunun eserin imlâsına ait bir karışıklık olduğu söylenebilir.

c. Bulunma hâli (lokatif)

Umumî olarak ek -da, -de şeklindedir. Bunun yanında sadasız ünsüzlerden sonra -ta, -te şeklinin geldiği de görülmektedir. Fakat bunun ünsüz uyumundan ileri geldiği hakkında şimdilik kesin bir şey söylemek mümkün değildir Çünkü çok defa aynı ünsüzlerden sonra da -da, -de yazılmış olduğu väkidir. Msl.

arada 19/1, 33/14 v. b., *çerigde* 40/9, *demde* 43/7
ahirette 15/14, *cıkmişta* 23/9, *Tevritte* 8/17

İyelik eklerinden sonra :

1. şahıs teklik ve çoklukta : -da, -de

elgimde 36/8, *yanımda* 20/9, *aramızda* 45/9

2. şahıs teklik ve çoklukta : -da, -de

katıñgda 9/2, *taşarrufuñgda* 50/6, *kılımşıñgizda* 47/2

3. şahıs teklik ve çoklukta : -nda, -nde

adakında 43/1, *cümlesinde* 2/7, *közlerinde* 30/15, *yollarında* 17/11

d. Çıkma veya ayrılma hâli (ablatif)

Umumî olarak ek -din, -din şeklinde dir.

açlıkđin 19/12, 52/4, *börüğin* 11/10, *çayandın* 21/10, *çeşmedin* 10/11

Not : Metinde bir yerde çıkışma hâli eki -tin şeklinde geçmektedir (*nohudtin* 43/1), iki yerde de çıkışma hâli eki olarak -da, -ta eklerinin kullanıldığı da görülmektedir : *parmakları arasında suv çıktı* 44/2 (burada arasında sözünün sonunda satırın üstüne bir ñ harfi yazılmıştır),

aḥṣam bolmuşta kedin 29/17

İyelik eklerinden sonra :

1. şahıs teklik ve çoklukta :

ḥadislerimdin 2/6, *katimdin* 14/13, *atamızdin* 51/8

2. şahıs teklikte :

kərəmünğdin 38/1, *itlerinğdin* 14/16

3. şahıs teklik ve çoklukta : -ndin, -ndin

arasındın 48/13, *kabindin* 18/5, *ḳabilesindin* 3/6, 41/13,
tağındın 38/11, *ḥadislerindin* 2/10

Not : Metinde 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya -n- sesi getirilmeden çıkma hâli ekinin kullanıldığı da görülmektedir :

kabidin 18/6, *ḳabilesidin* 3/6, *tağıdin* 38/11, vb., *ḥadisleridin* 2/13

e. Vasıta hâli (instrumental)

-n eki ile yapılan vasıta hâli, metinde az olup, (işlenen kısımda) yalnız 6 yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi yer, ikisi zaman göstermekte aynı kelimedeki bulunan diğer ikisi ise, "ile" mânâsı vermektedir.

1. "ile" mânâsında :

bu müslümanlık dini ḡariblukın zahır boldı kıyamet etekinde takı ḡariblukın kapatğay 7/3

2. Yer gösteren kelimelerde :

üstün baktım erse körermen 9/7

Peygamber 'aleyi's-selam yanın yüksildi 12/16

3. Zaman gösteren kelimelerde :

ol vaktin bilgeymüz kim 34/15

ol vaktin kim ustmağda erdim 37/17

Bu misaller dışında metindeki vasıta halleri hep birle sözü ile meydana getirilmiştir. Msl.

ok birle ursam 32/4, *on minğ er birlə keldi* 49/4

f. Eşitlik hâli (ekvativ)

Eşitlik hâli eki -ça, -qe metinde "kadar", "...-e göre" ve "...-de olarak" mânâları ifade eder. Geçen bütün misallerde iyelik eklerinden sonra kullanılmıştır. 3. şahıs iyelik ekinden sonra araya -n- sesi girer. Msl.

'adetimizce 46/3; *artinça* 33/5, *endazesince* 43/1, *mıktarınça* 39/9,
tilinçe 3/8, 16/12, *yeterinçe* 24/17

g. Âidiyet eki

Âidiyet eki metinde hep *-kı*, *-ki*'dir. İşlenen kısımda yalnız bir misalde *-ğı* şeklinde de rastlanmıştır. Tabiatıyla ince sıradakinde bu durumu tefrike imkân olmadığı için, hepsi *-ki* olarak kabûl edilmiştir. Msl.

bayağı 46/17, *burunkı* 30/8, 34/6, *evvelki* (*avvalkı?*) 3/2, 40/11, *ozaklı* 11/6, *bildurğı* 46/17

3. şahıs iyelik ve bulunma hâli ekinden sonra :

ağzındaki 33/16, *taşındakı* 3/11, *vaktindakı* 51/7; *içindeki* 29/15/16, *özesindeki* 12/6

4. Zamir :

a. Şahıs zamirleri

1. şahıs teklik : *mən* 2/7, 6/5/7, v.b. v.b.

İlgî hâli dâima *mənim* (2/6/8, 8/13, v.b.) şeklinde *-m* iyelik eki iledir.

Not: Yalnız bir yerde eski asıl ilgi hâli şekli olan *məning* geçmektedir : *məning* öze 36/7

Yükleme hâli : *mini* 3/7, 7/16, 8/8, v.b.

Verme hâli : *mañga* 3/16, 4/7/9, v.b.

Çıkma hâli : *mindin* 18/10, 33/16, v.b.

1. şahıs çokluk : *biz* 23/13, 25/5, v.b. v.b.

İlgî hâlinde *biziñg* (20/12, 24/12, 27/2/13) ve *bizim* (21/11, 47/16, 48/17, 52/3) şekilleri hemen hemen müsâvi denecek sayıda geçmektedir.

Verme hâli : *bizke* 6/4, 11/4 v.b.

Çıkma hâli : *bizdin* 39/3

Not: Metinde 1. şahıs çokluk şahıs zamirinin, *bizler* (14/17, 25/17 v.b.) şeklinde ayrıca *-ler* çokluk eki ile de kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Verme hâli : *bizlerke* 19/5, 31/1, 45/12

Bulunma hâli : *bizlerde* 24/4

2. şahıs teklik : *sən* 6/7, 8/17, 9/1, v.b. v.b.

İlgî hâli : *səniñg* 8/5/10, v.b.

Yükleme hâli : *sini* 7/7/13, v.b.

Verme hâli : *sañga* 8/12/16, 9/2, v.b.

Çıkma hâli : *sindin* 18/10, v.b.

2. şahıs çokluk : *siz* 14/3, 20/3, 23/10, v.b.

İlgî hâli : *sizing* 20/3, 25/9, 27/13 v.b.

Not: Bir misalde ilgi hâli *sizning* şeklinde (51/7) geçmektedir.

Verme hâli : *sizke* 4/5, 11/5, 16/16, v.b.

Not: Siz şahıs zamirinin de, metinde *sizler* (4/4, 11/10 v.b.) şeklinde çokluk ekli ve bunun isim çekim ekleri almış şekilleri de geçmektedir.

Yükleme hâli : *sizlerni* 17/3, 19/3, v.b.

Verme hâli : *sizlerke* 15/8, 15/10, v.b.

Bulunma hâli : *sizlerde* 22/1, 51/12

3. şahıs teklik : *ol* sözü, bilindiği gibi, şahıs zamiri, işaret zamiri ve işaret sıfatı olmak üzere üç vazife görmektedir. Şahıs zamiri olarak :

ol Medine yolların yaşıtı bilür 23/12

ol takı hiç ne-erse timedi 48/2 v.b.

İlgî hâli : *a nıñg elginde bir çalém bolgay* 36/10

Yükleme hâli : *a nı takı öltürdiler* 34/6

Verme hâli : *a ñg a ortak rəva ermes* 51/5

a ñg ar taş tegmedi 43/4

Çıkma hâli : *a ndın İbrahim atlıg oğul boldı* 6/11

3. şahıs çokluk : *an lar*

an lar dinleridin kayıtmez erdiler 11/8

an lar bilgeyler 19/10

İlgî hâli : *an lar nıñg kęydlerini hilelerini baṭıl kıldı* 43/11

Yükleme hâli : *sen an lar nı həlak kılğılı* 42/13

Verme hâli : *an lar kə zağmet tegmesün* 48/16

Çıkma hâli : *an lardın mañga həber keltürgey* 31/9

b. İşaret zamirleri

I. *bu*

Teklik : *bu ne aḥval turur* 22/13 *mاشلەت bu turur* 49/5

İlgî hâli : *mununñg* 19/5, 27/13, v.b.

Yükleme hâli : *muni* 32/9, 40/16

Verme hâli : *muñga* 45/5, 49/8

Bulunma hâli : *munda* 15/9, 21/13, v.b.

Çıkma hâli : *mundın* 40/2

Not: Metinde *bu* sözünün bulunma hâli "burada,, çıkış hâli ise "buradan,, mânâsında kullanılmaktadır. Msl.

munda konmak kerekmez erdi 15/9 *mundın kayıtur bolsak* 40/2

Çokluk : Metinde *bu* işaret zamirinin çokluk şekli *bular* (19/2, 26/13, v.b.) ve *munlar* (12/3, 13/5, v.b.) olmak üzere iki türlü geçmektedir.

II. ol

Teklik : *ol neteg luṭf u kərəməler turur* 10/6
‘arāblar adəti ol turur 17/4

İlgî hâli : *a n i cümləke öz elgi birle içürdi* 22/16

Verme hâli : *a ḥār təvaf kılsa erdim* 38/2
a ḥār müstəqmel timür 44/13

Bulunma hâli : *ol etni a n da kömdiler* 34/6

Not : *bu* işaret zamirinde de olduğu gibi, *ol* işaret zamirinin de bulunma hâli “orada”, “oraya” mânâlarında kullanılmaktadır.

Çıkma hâli : *a n d i n özi içti* 22/17

c. Dönüşlüük zamirleri

Dönüşlüük zamiri olarak, metinde, yalnız *öz* sözü geçmektedir.

Msl. *öz halim* 8/9, *öz zati* 10/7, *öz elgi* 22/16 v.d.

3. şahıs teklik iyelik eki ile kullanılması :

öz i takı ... uruştı 6/13, *öz i təq'bır kılur erdi* 7/5,
öz i takı ... həlak boldı 17/7 v.d.

Yükleme hâli : *öz i n i tağ başından kemişse ...* 10/13

: *öz i n i abuşka şurətinğe oħsatıp ...* 19/1

Verme hâli : *öz i n īg e öd tüütüzdı* 33/1

c. Soru zamirleri

1. *kandın*

bu süt kandın keldi 22/14

2. *kim*

sen kim bolursen 19/2, *men kim tururmen* 35/11 v.d.

İlgî hâli : *bu kim n ün g ə qabilesi turur* 50/7

Verme hâli : *kim ke ni da kılayın* 39/2

3. *ne*

ne boldı sañga 18/8, *atıñg ne turur* 25/4, *emdi ne bitigeyin* 46/5

d. Belirsiz zamirler

1. *barçası, barçaları*

barçasını ursalar 19/15, *barçaları aydilar* 50/15

2. *bəzisi, bəzürları*

*baqzisi Mədine-lig baqzisi Mekke-lig 23/16
 baqziları aymışlar 17/13
 baqziları Mədine-ke kaçip keldi 47/10 v.d.*

3. *biri*

*biri biringe həbər birdiler 23/17
 biri biringizni bilsenğiz 51/12*

4. *cümlesi*

*cümlesi həlak bolsun 12/17, cümləsin öltürdüng 34/6
 Həkk təbarekə və təala cümləsinə uyku birdi 15/13*

5. *kim*

*kim kim Mühammədni... keltürür bolsa... 20/6
 kimni tilese köndürgen tañgrı men tururmen 6/7
 kimke niçmət birsenğ sen birürsen 37/10
 mülknı alursen kimdin tilesenğ 50/4*

6. *kim-erse*

*kayu kim-erse... tise 2/7, hıç kim-erse müttalıc bolmadı 3/9
 hıç kim-erse antı təhəmmül kılı bilmedi 3/14
 yazuqluğ kim-erseler eliglerini sürttüler 38/15*

e. *İlgileme zamirleri**kim*

*ol tañgrı turur kim filni tiñgdurdu çöktürdi 43/15
 takı kim kim mini azar kılsa... 11/1
 andağ kerim tañgrı turur kim adəm oğlanlarıñga hañni kalem
 birle öğretti 8/6*

5. *Sıfat:*A. *Vasıflandırma sıfatları*1. *İsme mânásındaki vasfi verenler :*

*açuk yüz 11/12, aksesuar 38/13, arıg iñlikad 4/9, eski kuðugu
 12/14, eðgü ñaməller 2/15, uluð taht 9/7, kiçig կabile 51/11*

2. *İsmin yapıldığı nesneyi bildirenler :*

təmür irgaklar 42/15

3. *Kuvvetlendirme (te'kit) :*

*Kuvvetlendirme sıfatın ilk hecesinin sonuna -p sesi getirmek sureti
 ile meydana gelen hecenin, kelimenin başına eklenmesi ile yapılır :*

kapkara 34/2, 38/15 < kap-kara

4. Karşılaştırma (mukayese) :

Karşılaştırma vasıflandırma sıfatlarına *-rak*, *-rek* eki getirilerek yapılır : *katıgrak* 34/11, *kiçigrek* 43/1, *öküşrek* 23/7, *tarrak* 49/15, *ulugrak* 43/1, *42/2*, *yahşırak* 15/8

B. Belirtme sıfatları

1. İşaret sıfatları :

bu ve *ol* işaret zamirleri, metinde işaret sıfatı olarak da kullanılmaktadır.

<i>bu</i> :	<i>bu hadiske</i> 2/9,	<i>bu kitabı</i> 2/11,
	<i>bu suv</i> 3/11,	<i>bu ayet</i> 4/11 v.b. v.b.

<i>ol</i> :	<i>ol kim-ersen</i> 2/6,	<i>ol ı̇aməl kılğanlar</i> 3/1,
	<i>ol yandın</i> 5/5 v.b. v.b.	

uş-bu ve *uş-ol* : *uş-bu teşükdin* 21/9, *uş-ol kuş bu turur* 43/7

2. Soru sıfatları :

<i>kayu</i> :	<i>kayu biriñgiz barur</i> 12/1	<i>kayu yer turur</i> 14/5
	<i>kayu tə̄amní sever</i> 25/5	

<i>ne</i> :	<i>ne yır turur</i> 14/9	<i>ne iş kılğaymız</i> 14/12
	<i>ne iş boldı</i> 16/7	<i>ne կoy turur</i> 22/4

3. Belirsiz sıfatlar (krş. Belirsiz zamirler) :

<i>barça</i> :	<i>b. şahabeler aydilar</i> 40/1
	<i>b. istīc̄datımız ittīfakımız tə̄mam bolup . . .</i> 40/7

<i>bəzı</i> :	<i>b. müfəssirler aymışlar</i> 17/17
	<i>b. kim-erse kim bir kata həcc kılur</i> 39/8

<i>bir</i> :	<i>b. vəqt bar turur kim</i> 3/6
	<i>b. kün Peyğamber əleyhi's-səlam aytar</i> 7/6
	<i>b. kim-erse peyda boldı</i> 7/14

<i>bir kaç</i> :	<i>andın soñg b.k. eyyam keçti</i> 9/5
	<i>b.k. kün ħalvet olturayın</i> 7/8
	<i>b.k. kündin soñg</i> 19/15

<i>cümle</i> :	<i>c. peygamberlerniñ uluğrı</i> 9/1
	<i>c. peygamberler ümməti</i> 10/9
	<i>c. қabile yıqlışıp</i> 19/15

<i>kayu</i> :	<i>k. mü'min ve müvəhhid kırk hədişni . . . tegürse</i> 2/5
	<i>k. kim-erse men aymamış hədişni . . . tise</i> 2/7
	<i>k. tə̄am kelse . . .</i> 25/7

- ne :* *n. işke buyursa . . . 44/9*
n. aḥval kim ol ḡarda keçti 8/9
n. mꝫc̫izat kim birildi . . . 35/17
- ön̫gin :* *ö. kişiler iṣitmesünler 28/12*
- neçe :* *n. me kuvvetliğ erenler 28/5*
- her :* *h. kün ṭawaf kılurlar 38/5*
h. ilde 41/7, h. yilda 41/9
- tegme :* *t. paresi bir yanqa barsa 34/15*
t. kuşnūñg tomsukunda 43/1
t. bir babını on faşl öze kıldık 2/12
t. bir ḳabile keçse 50/7

6. Sayı sözleri :

a. Tek kelimeden ibaret sayı sözleri :

bir sa᷇at keçti 29/7, bir kersen süt 22/13
iki kuması bar erdi 6/11, iki közi körməz bolup turur 8/14
vəfatından üç kün kalmış erdi kim 6/8, üç künke tegi 20/6
bu kıtabını tört bab öze kıldık 2/11, tört yanımka baktım 9/6
bış nəmaz fəriża kılındı 10/14, bış tağınñg taşları 38/10
altı yaşka yetmiş erdi 4/14, altı ay soñg vəfati boldı 5/7
tegme yiti kişiye 8/11
kaçan kim sekiz yaşka tegdi 4/15, sekiz oğlan toğirdı 5/1
to kuz hətun aldı 6/8, to kuz ǵazatta . . . uruştı 6/13
tegme bir babını on faşl öze kıldık 2/12
yigirmi ǵazatta şahabeler uruştı 6/14
kırk hədış cem kıldık 2/9, kırk yaşında 6/14
toksan tevə nişan kıldı 37/4
yüz tevə sevünçi birelinğ 20/6
minğ fil bar erdi 42/2

b. Birden fazla (mürekkep) kelimeli sayı sözleri :

iki yüz tevəsin aldılar 42/4
üç minğ kişi erdi 29/2
tört minğ er 50/9
sekiz yüz yarmakka 23/10
yitmiş minğ feriște 38/5

on sekiz kün sökel boldı 6/16
Məkkede on üç yıl turdu 6/15
yigirmi to kuz ǵazat kıldı 6/13

... kırk üç yaşar erdi 4/17
altmış üç yaşında erdi 6/15
altı yüz yigirmi yıl keçmiş erdi 4/12

c. Takribilik :

bir-iki kişi birle kelsünler 28/13

ç. Sıra sayı sözleri :

evvel babı... bęyani içinde turur 2/12
barcadın ilk turur 51/6
ikinci katası tutti 7/17
on ikinci kün 4/11
üçüncü babı 2/14, *üçüncü faşl* 10/14
törtüncü babı 2/15
bisinci faşl 27/5

Not : *birinc* sözü metnin taranan kısmında hiç yalnız olarak geçmemekte, ancak bir yerde *on birinc* şeklinde bulunmaktadır. Bunun yerine metinde “birinci,, mânâsına *evvel* ve *ilk* sözleri geçmektedir.

d. Ülestirme sayı sözleri :

andın beri birer vaktlarda birer zahmet birür erdi 34/12
bir yilka tegi ikişer rek'at nemaz kıldı 10/13

e. Topluluk sayı sözleri :

Sayı sözlerinin sonuna -egü eki ilâvesi ile yapılır.

Peygamber takı Ebu Beker ikegü çıktılar 20/4
bu üçegü başlap cerig çıktılar 39/13

7. Zarf :

a. Yer zarfları :

üstün : ü. *baktum erse körermen* 9/7
yakın : *kaçan kim Peygamber 'aleyhî's-selam-ka y. keldiler* 39/14
yağuk : *ol alığı y. keldi* 20/14
yıräk : *koyular y. erdi* 22/14

b. Zaman zarfları :

burun : *men b. kireyin bakayın* 21/3
dérhal : *Peygamber 'aleyhî's-selam d. koptı* 9/17
emti : *e. tilermen kim kelimə-i şahadət aysañğız* 6/3
erken : *bu törtü narəside e. vəfatları boldı* 5/2

- erte : e. *bakıtlar kim Kuleys içi neciş bolmuş* 41/14
 evvel : *oğlanlardın e. müsülmân bolğan Ali erdi* 5/14
 hâli "şimdi,,,: *bargil h. sorup kelgil* 14/6
 hemîşe : *h. ayturnız* 4/6
 kaçan : *ündemek k. haşıl boldı kim icabet kılurmen* 37/11
 nagah : *n. düşmanlar okı kelür bolsa* 15/14
 tünle : *Mekke-din t. Ebu Békir birle kaçıp . . .* 49/17

c. Nasıllık-nicelik (tarz) zarfları:

- akru : a. *yoriyur erken yeter* 23/9
 ayra : a. *acık a. sözleyür* 23/6
 andağ : *ikinç katası tuttu takı a. kasti* 7/17
 berk : *tünglükini takı kapuğunu b. kılsak* 19/10
 bulgaşuk: b. *sözlemez* 23/7
 çalak : *özini tâvaf kılmış-ta ç. körgüzse* 47/5
 hoş : *mañga hâlvet olturmak h. kelür* 7/10
 kayra : *şabır kıldı k. töndi* 11/14
 katığ : *mini tuttu takı k. kasti* 7/16
 mundağ: b. *koy m. semrüdi* 22/16
 tek : . . . *tidi erse 'Omer t. kaldi* 45/17
 terk : *menim artımcâ t. kelinğ* 33/5
 yahşı : *ol Mâdine yolların y. bilür* 23/12
 yalguz : *siz neteg y. bargaysız* 20/3
 zar-zar: z. *yiğlayur* 10/15

ç. Azlık-çokluk (miktâr) zarfları:

- artuk : *dereceleri a. bolur* 11/16
 hiç : *ya Muhâmmed h. korkmaçıl* 7/7
 gayet : *men g. sevündüm* 18/12
 kat-kat : *Peygamberler-ka bëla k. bolur sevablar k. bolmak üçün* 34/13
 kata : *üç k. aydi* 12/11
 köprek : *kol etinğe k. sürtti* 33/11
 iñgen : i. *korktum* 7/6
 öküş : *taçatıñgni ö. körmegil* 9/15
 ziyyade : *gazabı z. boldı* 42/1

8. Edat:

Metindeki edatların bir kısmı, diğer bazı söz çeşitlerinde de olduğunu gibi, arapça, farsça sözlerdir. Bunun sebebi, Türkçeye bu dillerden

bol sayıda kelime girmesiyle birlikte, bu gibi tercüme eserlerle, o dillerin cümle yapılarının da Türkçeye girmeye başlamasıdır. Aşağıda, metindeki çeşitli edatlar, birer misal ile, gösterilmiştir.

a. Bağlama ve cümle başı edatları :

- andağ erse* : a. e. men sizke ayturmen 17/2
- bel* : mələk ermez b. həd pəyğəmbər turur 45/5
- eger* : e. mañga şalavat aytur bolsañgiz mundağ aytıñg 4/7
- birle* : Ebu Bekr b. Pəyğəmbər 'aleyhi's-səlam bir teveke mündiler 23/14
- li . . . -li* : bir yirli kökli arasında bir uluğ təhət kurulmuş 9/7
- meğer* : m. ol miktar bildiler kim . . . 3/12
-
- meşəla* : m. bir məşk toluğ su bolsa 3/10
- taklı* : t. tegme bir babin on fəşl öze kıldıq 2/11
-
- çıktılar* t. yorıldilar 20/4

və, vü, u, ü (Okunuş harekeye göredir) :

- ol neteg lüt̫ u keremler turur* 10/6
- təhdid ü təfzī c kıldı* 13/15
- ķayu mü'min ve məvəkk̫it* 2/5
- hatırı haste vü bezmen boldı* 6/6
- və eger* : mañga žaruret boldı icabət kilmək-ka v. e. icabət kılmasam . . . asılık kılmış bolurmen 31/14
- ya* : otun y. tiken keltürgenke ayturlar 17/12
-
- ya taklı* : yaman işlerni kodgil y.t. şeytan vəsvesesini kodgil 9/14
- və lakin* : hiç kafırlık kılmadım v.l. Məkkede urugum kadaşım bar 48/15
- yaqni* : ol girniñg atı cəhənnem turur y. tamuğ oti turur 14/10
- yana* : azık tükendi y. keldi 7/10
-
- tañgri . . . Kureys şabilesini ödürdi y. Kureys şabile-*
sidin Haşim atlığ kişiniñg oğlanlarını ödürdi y. Haşim
atlığ kişiniñg oğlanlarından mini ödürdi 3/5 - 7
- yok erse* : müsülmən bolsañg y. e. həlak bolursen 49/5

b. Soru edatları :

- erki* : ne həbər kelür e. 47/13
- ne kədar* : tə amuñg n. k. turur 28/15
- ne üçün* : n. ü. mundağ iş kıldıñg 34/5
- ne teg* : şalavat n. t. aymak kerek 4/6

nîse : *mini munda olturmakdın n. mën^c kıldıñg* 47/14

c. Kuvvetlendirme (te'kit) edatları:

elbette : *Muhammed karşıı halk-ka e. tegmedin kalmaz* 14/17
hem . . . hem tâki : *Ebu Sufyan h. kâynıñgiz turur h. t. Mekke-
 niñg begi turur* 49/8

hod : *bu Muhammed mëlik ermez bel h. peygamber turur* 45/5
tâki : *hem mürsel peygamber t. sigmaz* 3/17
me : *neçe m. kûvvetliğ erenler* 28/5
ok : *ol tâki andağ o. tanukluk birdi* 35/13

c. Son çekim edatları:

Verme hâlinde sona gelenler :

kârşu : *yana bular düşmanka k. barsunlar* 40/12
tëgi : *bir yilka t. ikişer rek^cat nemaz kıldı* 10/13
tegrü : *bu yırke t. okidi* 8/2

Çıkma hâlinde sona gelenler :

aşnu : *... Peygamber toğmadın a. vefat bolup turur erdi* 4/13
beri : *munça yıldın b. körmisiñg bar mu* 16/2
kedin : *ahsam bolmuşta k. tâki kûveçte bir ança tâcam kaldi* 29/17
oza : *Peygamber 'aleyi's-selam peygamberlik kelmezdin o.
 rast tüşler köri başladı* 7/4
öträ : *ol cihettin ö. karğadı* 15/3
söñg : *andın s. vefat boldı* 5/16

Aşağıdaki edatlar, bâzı kalıplAŞmış şeKillerde işaret zamirlerinin ilgi hâlinde sona, diğer hallerde ise yalnız sözlerden sonra gelmektedir.

öze : *anıñg ö. on râhmet idgay* 4/10
bu kîtabni tört bab ö. kıldıuk 2/11
teg : *anıñg t. bir ev bîna kîlsam* 41/9
yüzi kün t. komiyur 9/8
üçün : *anıñg ü. tâleb kîlurmen* 42/10
uruşmak ü. kelmedim 42/6

9. Ünlem (nidâ) :

Metinde geçen ünlemler şunlardır :

amin : *mën . . . du'a kîlayın sizler a. tiñgiz* 13/5
ey : *e. ayalım yiğlamagıl* 11/15
kaşki : *k. mën yigit bolsa erdim* 9/1
vallahi : *v. mën okığan ermezmen* 8/1
ya : *y. râsula'llahı* 4/5

B. Fiil

1. Fiil çekimi :

a. Emir :

1. şahıs teklik : ünsüz ile bitenlerde *-ayın, -eyin*

ünlü	"	"	<i>-gayın, -geyin</i>
<i>bakayıñ</i>	21/3		<i>oñglaðayın</i> 19/14
<i>barayıñ</i>	12/3, 20/3		<i>bitigeyin</i> 46/2/5
<i>bileyin</i>	23/3		<i>tilegeyin</i> 31/9/10
<i>keseyin</i>	48/17		<i>ündegeyin</i> 11/11

1. şahıs çokluk : ünsüz ile bitenlerde *-alıñg, -eliñg; -alık*

ünlü	"	"	<i>-galıñg</i>
<i>baralıñg</i>	8/13, 23/11		<i>kılalık</i> 40/7
<i>kayitalıñg</i>	39/16		
<i>keltüreliñg</i>	25/5		<i>boğuzlaðalıñg</i> 39/16
<i>kireliñg</i>	46/6		

Ünlü ile biten fiillerde ekin *-gayın, -geyin; -galıñg* olması her halde gelecek zaman eki *-gay, -gey'in* tesiri ile olmalıdır.

2. şahıs teklik : *-gil, -gil*

<i>açgil</i>	50/14	<i>bilgil</i>	4/10, 30/11
<i>algil</i>	33/6	<i>bitigil</i>	32/11, 46/2, v.b.
<i>aygil</i>	16/7, 25/3, v.b.	<i>kelgil</i>	14/6, 33/6

2. şahıs çokluk : *-ñg; -ñgiz; -ñglar, -ñgler*

<i>ağırlañg</i>	27/2	<i>tiñgiz</i>	13/5
<i>birlenç</i>	17/2		
<i>biliñg</i>	4/7	<i>aytiñglar</i>	10/8
<i>keltürünç</i>	17/2	<i>keltürünçler</i>	22/7
<i>konunç</i>	43/16	<i>konunçlar</i>	41/1

3. şahıs teklik : *-sun, -sün*

<i>barsun</i>	37/3,	<i>çıksun</i>	49/13,
<i>kelsün</i>	35/14,	<i>körsün</i>	49/16

3. şahıs çokluk : *-sunlar, -sünler*

<i>barsunlar</i>	40/12,	<i>bilsünler</i>	37/5
------------------	--------	------------------	------

b. Görülen geçmiş zaman (şuhûdi mâzi) :

1. şahıs teklik : *-dim, -dim, -dum, -düm; -tim, -tim, -tum, (-tüm)*

<i>aydım</i>	7/16,	<i>keldim</i>	8/9
<i>boldum</i>	7/12,	<i>toğurdum</i>	26/15
<i>kördüm</i>	12/13,	<i>sevündüm</i>	18/12
<i>baktım</i>	9/7,	<i>eşittim</i>	7/6
<i>korktum</i>	7/16,	<i>koptum</i>	31/14

1. şahis çokluk : *-duk*, *-dük*; *-tuğ*, *-tük*

<i>barduğ</i>	30/1	<i>bildük</i>	4/6
<i>cıktuğ</i>	27/9	<i>bitük</i>	26/6

2. şahis teklik : *-diñg*, *diñg*, *(-duñg)*, *-düñg*

<i>aydıñg</i>	14/9	<i>ögrendiñg</i>	32/9
<i>başladıñg</i>	15/11	<i>öltürdüñg</i>	34/6

2. şahis çokluk : *-diñgiz*, *-diñgiz*, *-duñguz*, *-düñgüz*

<i>aydinñgiz</i>	46/12	<i>konduñguz</i>	15/8
<i>keldiñgiz</i>	21/11	<i>kördüñgüz</i>	46/15

Not : Metinde *-diñgiz* eki bir de *-ler* çokluk eki eklenmiş olarak *-diñgizler* şeklinde geçmektedir : *kiterdiñgizler* 33/2

3. şahis teklik : *-di*, *-di*; *-ti*, *-ti*

<i>aydi</i>	2/8	<i>aştı</i>	35/16
<i>azarladı</i>	14/16	<i>bastı</i>	34/10
<i>bildi</i>	14/7	<i>çökti</i>	40/15
<i>sözledi</i>	2/17	<i>eşitti</i>	13/15

3. şahis çokluk : *-dilar*, *-diler*; *-tilar*, *-tiler*

<i>aydilar</i>	4/7	<i>attilar</i>	43/2
<i>aldilar</i>	27/5	<i>kaçtilar</i>	20/5
<i>bildiler</i>	3/12	<i>esittiler</i>	35/17
<i>istediler</i>	20/6	<i>içtiler</i>	43/16

c. Öğrenilen geçmiş zaman (naklı mâzi) : *-miş*, *-mis*

evürmişsen 13/16, *kırılmışsen* 13/16

aymış 32/7, *bırılmış* 26/1

aymışlar 13/6, *turukmışlar* 51/3

ç. Geniş zaman (muzâri) : *-ur*, *-ür*; *-r*; *-ar*, *-er*

Muzâri sigası, bu devirde şimdiki zaman için ayrı bir şekil bulmadığından, metinde aynı zamanda şimdiki zamanı ifade etmekte de kullanılmaktadır.

Hem geniş zaman, hem de şahis zamiri menşeli şahis ekleri ile çekilen diğer sigalar için bahis konusu başka bir husus da 1. şahis

çoklukta şahıs ekinin *-biz* veya *-mız* şeklinin karışık kullanılmış olmasıdır. Umumiyetle *-mız* (*-mız*, *-muz*, *-müz*) şekli hâkim olmakla beraber *-biz*'li misallere de (bilhassa geniş zamanda) rastlanmaktadır : *barur-biz* 37/5, *kaytur-biz* 45/12, *körer-biz* 11/5, *uruşur-biz* 44/8

1. <i>-ur</i> , <i>-ür</i> :	<i>ayturmen</i> 17/2	<i>bırürmen</i> 22/6
	<i>ayturmız</i> 4/6	<i>kırürmiz</i> 49/17
	<i>aytursen</i> 14/12	<i>bilürsen</i> 49/1
	<i>kılursız</i> 11/10	
	<i>aytur</i> 3/9	<i>bilür</i> 8/14
	<i>ayturlar</i> 8/3	<i>bilürler</i> 3/11

Ünlü ile biten fiillerde : *yorıyurmen* 20/11, *yorıyursen* 20/9, *saklayur* 18/16, *sözleyür* 23/6, *tileyür* 7/8, *tigürler* 8/14

2. *-r* (Hep ünlü ile biten fiillerde) : *ağırlarsen* 8/11, *yıglarsen* 21/9, *garlıkar* 4/3, *ünder* 23/1, *tilerler* 20/1

3. <i>-ar</i> , <i>-er</i> :	<i>bağarmen</i> 9/10	<i>körermen</i> 16/7
		<i>körerbiz</i> 11/5
		<i>körersen</i> 22/16
	<i>akar</i> 21/8	<i>körer</i> 45/7
	<i>bağarlar</i> 12/1	<i>körerler</i> 3/11

d. Gelecek zaman : *-gay*, *-gey*

Gelecek zaman ifadesi için *-gay*, *-gey* şekli yanında *-daçı* (*-deçi*) ekine ancak bir yerde ve partisip olarak rastlanmaktadır (bk. İsim-fiiller). Msl.

<i>barğaymen</i> 23/2	<i>yitürgeymen</i> 29/4
<i>adırgaymız</i> 14/2	<i>bilgeymız</i> 34/16, <i>bilgelmüz</i> 34/15
<i>bolğaysen</i> 8/17	<i>kelgeysen</i> 23/14
<i>katğaysız</i> 26/11	<i>müngeysiz</i> 23/10
<i>açılığay</i> 30/11	<i>bilgey</i> 19/13
<i>cıkarğaylar</i> 19/13	<i>bilgeyler</i> 14/10

e. Şart : *-sa*, *-se*

Şart sigası metinde Eski Türkçe'den farklı olarak; 1) ek *-sar*, *-ser* > *-sa*, *-se* şeklinde *-r* sesi kaybolmuş, 2) şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri ile çekilirken, görülen geçmiş zaman sigası gibi, iyelik ekli menşeli şahıs ekleri ile çekilir duruma gelmek suretiyle gelişmiş bulunmaktadır. Msl.

<i>alsam</i>	26/10	<i>birsem</i>	16/16
<i>bağlasak</i>	19/8	<i>bilsek</i>	46/6
<i>barsaṅg</i>	20/1	<i>birseṅg</i>	37/10
<i>alsaṅgız</i>	27/3	<i>bilsenḡız</i>	51/12
<i>aysa</i>	20/16	<i>birse</i>	23/2
<i>barsalar</i>	19/14	<i>körseler</i>	11/5

2. Birleşik sigalar :

Metinde birleşik sigalar *er-* fiili ile teşkil edilirler.

a. Hikâye :

Görülen geçmiş zaman hikâyesi :

<i>buraktım erdi</i>	34/12	<i>koddi erdi</i>	50/16
<i>aydıṅgız erdi</i>	46/12	<i>bardılar erdi</i>	47/9

Öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi :

<i>nazar kılmış erdim</i>	30/5	<i>keçmiş erdi</i>	4/12
---------------------------	------	--------------------	------

Geniş zaman hikâyesi :

<i>yaşar erdim</i>	24/17	<i>yiyür erdük</i>	25/10
<i>kemişür erdiṅg</i>	18/3	<i>tənavül kılur erdiṅgız</i>	25/9
<i>yaşar erdi</i>	5/1	<i>tır erdiler</i>	5/6

Gelecek zaman hikâyesi :

<i>yarı birgey erdim</i>	9/2	<i>satığın alğay erdük</i>	22/1
<i>buzulgay erdi</i>	21/13	<i>bilmegey erdiler</i>	3/14

Şart hikâyesi :

<i>yigit bolsa erdim</i>	9/1	<i>zahır bolsa erdi</i>	3/14
--------------------------	-----	-------------------------	------

b. Şart :

er- fiilinin 3. teklik şahsı ile geçen şart II. birleşik siga şekli (*erse*) metinde daima görülen geçmiş zaman sigası ile olup, burada *erse* sözü şart mânâsına ziyâde, iki cümle veya söz gurubu arasında bağlayıcı vazifesi görmekte ve umûmîyetle bugün Türkiye Türkçesinde “-inca, -ince” eki ile ifâde ettiğimiz mânâyi vermektedir. Msl;

<i>kaçan kim sekiz yaşka tegdi erse</i>	<i>Abdü'l-muṭṭalib sökel boldı</i>	4/16
... <i>haṭırı haṣte vü bezmen boldı erse</i>	<i>nazıl boldı</i>	6/6

3. Olumsuzluk (menfi fiil) :

Olumsuzluk eki, geniş zaman dışında diğer sigalar için daima *-ma-me-*'dir, Msl.

inanmaṅgalıṅg 17/1, *aymaḡıl* 45/15, *korkmaṅg* 42/6, *katmasun* 28/17,

7. İktidar ifadesi

Nehcü'l-feradis'de iktidar ifadesi *bil-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ancak metnin işlenen kısmında geçen misaller hep menfi durumdadır. (Bu arada bir misalde de eski *u-* fiilinin kalıtısına rastlanmıştır. Esas fiil ile kaynaşmış olarak : *körümez-biz* 21/14). Msl.

tahammül kılı bilmeli 3/14, 13/7

şabr kılı bilmediler 46/8

andın çıka bilmezmen 45/13

köndürü bilmessen 6/7

V. CÜMLE HUSÜSİYETLERİ

A. Cümle kuruluşu

Nehcü'l-feradis'in telif mi, yoksa tercüme bir eser mi olduğuna dair bilgilerimiz kesin değildir.¹ Tercüme olabileceği gibi; telif de olsa, geniş ölçüde bir yabancı kaynaktan faydalananmış olacağı söylenebilir. Çünkü metnin dilinin her ne kadar sade bir üslüpta olmasına rağmen, dil yapısının Türk cümlesinden uzaklaşmış olduğu görülür. Bunda belki aslının yabancı bir dilde kaleme alınmış olması kadar, müellifin tahsili ve dinî bilgileri dolayısı ile, bu gibi eserlerin çögünün yazılmış olduğu yabancı dillerin, bilhassa Arapçanın, tesiri altında kalmış olması da mümkündür.

Eski Türk kitabelerinde ilk yazılı örneklerini gördüğümüz, Uygur devrindeki mühim bir kısmı tercüme olan dinî ve çeşitli edebiyat içinde gittikçe azalan kısa ve vazih Türk cümlesinin örnekleri bu metinde de pek azdır. Buna mukabil birleşik, hatta zincirleme diyebileceğimiz birleşik cümleler hâkim olmuştur, Ancak Türk cümlesinin husûsiyetini teşkil eden fiil ve fâilin yeri, bâzı aykırı misallere rağmen, aynı devirde fakat yabancı muhitlerde kaleme alınan meselâ *Codex Cumanicus* veya Kıpçakça gramerlerde verilen misallerde görülebilecek şekilde, henüz pek sarsılmamıştır.

Dikkati çeken bir husus da şart cümlesiindeki bağlayıcı unsur olan *erse*'nin, hattâ *bol-* fiili ile yapılan bâzı şart cümlelerinin, Fiil bahsinde (Şart II) belirtildiği gibi, umûmiyetle şart mânâsına çok "...-incâ, ...-diğî zaman" mânâsı vermesidir.

1. Basit cümlelerden örnekler :

¹⁾ Bu husus için bk. J. Eckmann: *Nehcü'l-feradis* tıpkıbasımı ön sözü, s. X v.d.

Muştafa 'arab tilinçe ödrülmüş timek bolur 3/8

Peygamber 'a. s. uluğ atası 'Abdu'l-muṭṭalib katında turur erdi 4/15
Peygamber 'a. s. yigirmi tokuz gazat kıldı 6/13 v. b.

2. Birleşik cümleler

takı edati ile bağlanan cümlelerden örnekler :

... təkə 'uləma və meşayih akvalidin ʐamm kılduk təkə bu kıtab-nı tört bab öze kılduk təkə tegme bir babnı on fəsl öze kılduk təkə tegme bir fəsl evvelinde bir hədîs keltürdük Peygamber 'a. s. hədîsleridin kim ... 2/11-13

Peygamber 'a.s. ol azerbai alıp bardı təkə ol ǵar içinde bir kaç kün halvet kıldı 7/9-10

... təkə Hakk təala sañga öz ʐati birle dürud şəna aydı təkə fe-ristelerinǵe buyurdi kim ... aytıñqlar tip təkə ... ayğaylar təkə ... 10/7-10

məgef ile bağlanan cümlelerden örnekler :

bihuş bolur erdi hiç karğamaz erdi məgef aytur erdi ... 13/2-3

yana ile bağlanan cümlelerden örnekler :

... kureyş kabilesini ödürdi yan a kureyş kabilesindin haşim atlığ kişiniñg oğlanlarını ödürdi yan a haşim atlığ kişiniñg oğlanlarından mini ödürdi çıkardı 3/6-7

3. kim "ki"li cümlelerden örnekler :

ümid ol turur kim bu kıtabını okıganlar bolgay kim bu kıtab sözleri birle 'aməl kılğaylar 3/16-17

andağ kəsti kim hiç yarağım kalmadı 7/17

Peygamber 'a.s. aydı kim bizke bir külavuz kerek 23/11

4. Şart cümlesi

Gerçekten şart ifade edenler :

kayu kim-erse ... yalğan sözlep Peygamber 'a.s. aydı tise tamuğdin olтурğu yirini amade kilsun 2/7-9

eğer mini Peygamber tip bilse erdiler mundağ cefa kılmağay erdiler 13/3

eğer bu gərgə Məhəmməd kirmış bolsa erdi bu örümçük evi buzulğay erdi 21/12-13

Birleşik fiil çekimlerinde şart unsuru *erse*'nin bağlama edati gibi kullanıldığı ve "... -inca, -ince; ... -diğti zaman" mânâsında zaman zarfi fonksiyonunda bulunduğu cümlelerden örnekler :

... tidi erse hətiri həste vübezmen boldı erse ayat nazıl boldı 6/5-6

*men okı̄ğan ermezmen tidim erse mini tutti takı katı̄ğ kasti 7/15-16,
bu yirke tegrü o kı̄dı erse men takı okı̄dim 8/2-3, sen bu kafı̄rlerni
hı̄lak kılğı̄l tidi erse kafı̄rlar korktı̄lar kaçtı̄lar 12/11-12*

Not : Metinde bu misaller dışında şart ekinin *bol-* fiili ile ve basit sigalı şart cümleinde de bu fonksiyonda kullanılabileceği görülür : *kı̄yamet kün bolsa* ("olunca, olduğu zaman") . . . *şehidler cümleinde koparı̄gay* 2/7

B. İsim cümlelerinde bildirme

İsim cümlelerinde bildirme unsuru olarak, metinde umûmiyetle hem müsbet hem menfi ifadelerde *er-* cevherî fiili, yalnız müsbet geniş zaman ifadesinde *tur-* fiili kullanılmaktadır. Geniş zamanın menfi şeklinde ise, yine *er-* fiilinin menfi şekli *ermez* gelmektedir.

Geçmiş zaman : *bir kün Hıra tağında erdim* 9/6, *men Peygamber
birle Mekkede erdim* 27/9, *'arab adeti ol erdi*
16/14, *bu arada erdiler* 42/16, *evde sağar koy
yok erdi* 22/14

Geniş zaman : *Tañgrı taçala men turur men* 6/7, *men aǵuluğ
turur men* 33/16, *atasi karındaşı turur sen* 13/12,
mundağ 'ükubet içinde turur sen 18/9,
Peygamberimüz müzmir-i envar-i ilahi turur 3/13
ne ahval öze tururlar 31/15

Şart : *evde kersen bar erse ketürgil* 22/9

Menfi ifade : *men okı̄ğan ermezmen* 7/15
uzun bodluğ ermez 23/4
bu te'veniñg adeti mundağ ermez erdi 40/16

Not : Metinde bir kaç misalde *er-* ve *tur-* fiilleri getirilmeden, doğrudan doğruya ek durumundaki 1. ve 2. şahıs zamirlerinin veya şahıs zamiri menşe'li eklerin gelmesi ile de isim cümlelerinde bildirme teşkil edildiği görülmektedir. Msl.

Necid illig abuşka-men 19/3, *men Peygamberdin küçlügrek-men* 50/15
sen kərim-sen takı kərim uruğt-sen 51/15, *neme yaḥṣı konuklar-sız* 22/2

Not : Bu çalışma *Nehcü'l-feradis*'in Süleymaniye (Yeni Cami, Nr. 879) nüshasından hazırlanmıştır (mevcut nüshalar için bk. A. F. Karamanlioğlu, *Türk Dili*, IV, s. 556 ve J. Eckmann, tipki basım ön sözü). Eserin Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan yeni bir nüshası için bk. J. Eckmann, *Nehcü'l-feradis'in biltmeyen bir yazması*, *TDAY Belleten* 1963, s. 157.